

Hoofdstuk 14

Voortijdig schoolverlaten

14.1	Definitie en omvang voortijdig schoolverlaten	261
14.2	Verschillen tussen scholen	264
14.3	Oorzaken van verschillen tussen scholen	266
14.4	Effectieve interventies	268
14.5	Nabeschouwing	268

Samenvatting

Daling zet door Het aantal voortijdig schoolverlaters, jongeren die het onderwijs verlaten voordat ze een startkwalificatie haalden, daalde de afgelopen jaren van rond de zeventigduizend naar ruim veertigduizend per jaar. De meeste voortijdig schoolverlaters vertrekken uit het mbo, een kleiner aantal vertrekt uit het voortgezet onderwijs. Een deel van de voortijdig schoolverlaters heeft met diverse problemen te kampen, thuis en op school. Een andere groep valt uit vanwege slechte prestaties, stagnatie in de schoolloopbaan of een verkeerde studiekeuze. Een derde groep verkiest werk boven school.

Slechte start Voortijdig schoolverlaters doen het op veel terreinen slechter dan jongeren die wel een startkwalificatie halen. Ze worden vaker verdacht van een misdrijf, zijn vaker werkloos en hebben een lager salaris. De maatschappelijke problematiek die het voortijdig schoolverlaten met zich meebrengt, is evident.

Grote verschillen De ene school of opleiding heeft veel meer voortijdig schoolverlaters dan de andere. Dat hangt samen met verschillen in leerlingbevolking, maar ook met de kwaliteit van het onderwijs. Op scholen met een bovengemiddeld percentage voortijdig schoolverlaters is vaker sprake van ongeoorloofd verzuim, uitval van lessen en verlies van onderwijstijd. De sociale veiligheid is onvoldoende gewaarborgd en leraren slagen er minder goed in om maatwerk te leveren. Scholen waar relatief weinig voortijdig schoolverlaters zijn, zorgen beter voor de kwaliteit van hun onderwijs.

Effectief beleid Preventieve maatregelen zijn het meest succesvol bij het terugdringen van het voortijdig schoolverlaten. De verlenging van de kwalificatieplicht is effectief, omdat het percentage voortijdig schoolverlaters van zeventien jaar is gedaald. Aanpassing van de schoolorganisatie en een goed klassenmanagement zijn eveneens effectief, evenals het aanleren van sociale competenties en interventies door mentoren. Tegengaan van verzuim is van belang om te voorkomen dat jongeren de band met hun school verliezen. Interventies zijn in het algemeen vooral effectief als ze zich richten op verbetering van prestaties en gedrag en ook de omgeving van jongeren raken.

14.1 Definitie en omvang voortijdig schoolverlaten

42.600 voortijdig schoolverlaters Jaarlijks verlaten ruim veertigduizend jongeren het voortgezet onderwijs of het middelbaar beroepsonderwijs (mbo) zonder een startkwalificatie: zij gelden als voortijdig schoolverlaters. De meeste vertrekken uit het mbo. De problematiek is niet overal in het land even groot (figuur 14.1a).

Het aantal voortijdig schoolverlaters daalde fors van zeventigduizend naar 42.600 (OCW, 2010). De daling is het sterkst onder zestien- en zeventienjarigen.

Figuur 14.1a

Percentage voortijdig schoolverlaters per gemeente

- minder dan 2 procent
- 2 - 3 procent
- 3 - 4 procent
- meer dan 4 procent

Bron: OCW, 2009

Slechte start zonder startkwalificatie Ondanks de daling vallen nog steeds te veel kwetsbare jongeren uit. Een jongere zonder startkwalificatie staat al bij het begin van de arbeidsloopbaan op achterstand (OCW, 2008). Voortijdig schoolverlaters tussen 15 en 22 jaar zijn bijna tweemaal zo vaak werkloos als leeftijdgenoten met een startkwalificatie (34 versus 19 procent). Ze hebben ruim twee keer zo vaak een uitkering (10 versus 4 procent) en als ze werken, verdienen ze gemiddeld 14 procent minder. Bijna de helft van de voortijdig schoolverlaters heeft later dan ook spijt van de keuze om zonder startkwalificatie het onderwijs te verlaten (ROA, 2009).

Leerlinggebonden factoren bij voortijdig schoolverlaten

Persoonlijke factoren Over het algemeen zijn het vooral persoonlijke factoren die bepalen of jongeren voortijdig uitvallen (Traag en Van der Velden, 2008; WRR, 2008; Herweijer, 2008).

Die factoren hebben te maken met omstandigheden thuis, de schoolloopbaan of de arbeidsoriëntatie.

Overbelaste jongeren Uitvallers komen relatief vaak uit gezinnen met een lage sociaaleconomische status en uit instabiele gezinnen. Thuis krijgen ze weinig ondersteuning (Holter en Bruinsma, 2009). Persoonlijke problemen zoals impulsiviteit, gebrekkige zelfcontrole, hyperactiviteit, aandachtsstoornissen en gebrekkige sociale vaardigheden spelen eveneens een rol (Junger-Tas, 2002). Regelmatig is sprake van het gebruik van verdovende middelen. De Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR, 2008) noemt deze groep de 'overbelasten'.

Slechte prestaties Een tweede groep voortijdig schoolverlaters heeft te kampen met slechte leerprestaties en met problemen op school die in de loop der jaren toenemen. Vaak komen toekomstige uitvallers met een taalachterstand de basisschool binnen. Als ze daar niet goed leren lezen, stapelen de problemen zich al vroeg in de schoolloopbaan op (Holter en Bruinsma, 2009). De slechte prestaties leiden tot zittenblijven (Junger-Tas, 2002) en jongeren lopen hierdoor al vroeg in hun schoolloopbaan een veel grotere kans later uit te vallen dan anderen. Voortijdig schoolverlaters hebben overigens niet alleen problemen op het cognitieve vlak. Ze worden ook vaker gepest en ervaren de school vaker als onveilig (Oberon, 2008). De WRR (2008) noemt deze groep de 'niet-kunners'.

Voorkeur voor werk Een laatste groep voortijdig schoolverlaters is sterk op werk georiënteerd: het zijn jongeren die liever werken dan leren. Ze zijn vaak niet gemotiveerd voor school (Oberon, 2008) of ze hebben financiële problemen, waardoor werken aantrekkelijk wordt (ROA, 2009). Bij sommige jongeren kan een onduidelijk toekomstperspectief of een verkeerde studiekeuze meespelen. Feit is dat deze jongeren werk prefereren en om die reden met school stoppen. De WRR (2009) noemt deze groep de 'opstappers'.

Voortijdig schoolverlaters zijn dus vaak jongeren met persoonlijke problemen of gezinsproblemen, een problematische schoolloopbaan of een sterke arbeidsoriëntatie. Daarnaast kan ook de buurt waarin jongeren wonen van invloed zijn (tabel 14.1a). Risicofactoren hangen regelmatig onderling samen (Holter en Bruinsma, 2009). Zo hebben jongeren vaak problemen thuis en op school. Voortijdig schoolverlaten wordt daardoor in veel gevallen veroorzaakt door een combinatie van risicofactoren.

Tabel 14.1a
Leerlinggebonden factoren bij voortijdig schoolverlaten
Leerling

- jongen
- zeventien jaar of ouder
- eerste generatie allochtoon
- persoonlijke problemen, gezondheidsproblemen, impulsief, gebrekkige sociale vaardigheden, gebruik van verdovende middelen, ongemotiveerd
- pesten/ruzies op school, criminele en/of strafrechtelijke achtergrond
- slecht presteren, lage cijfers, lage (eind)toets, slecht kunnen lezen, zittenblijven
- veel spijbelen
- verkeerde school- of studiekeuze, geen helder toekomstperspectief
- arbeidsgeoriënteerd, liever willen werken

Gezin

- instabiele gezinssituatie (scheiding, verhuizing, eenoudergezin)
- weinig ondersteunende relatie tussen ouder en kind en weinig steun bij schoolwerk
- lage sociaaleconomische status
- zorgverplichting

Buurt/omgeving

- wonend in een armoedecumulatiegebied in een grote stad
- wonend in buurt met veel voortijdig schoolverlaters
- vrienden die werken of ook voortijdig het onderwijs hebben verlaten

Bron: Herweijer, 2008; Holter en Bruinsma, 2009; Junger-Tas, 2002; ROA, 2009; Oberon, 2008; Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, 2009

Schoolgebonden factoren bij voortijdig schoolverlaten

Onvoldoende ondersteuning Naast kenmerken van jongeren spelen schoolkenmerken een rol bij voortijdig schoolverlaten (Traag en Van der Velden, 2009; Holter en Bruinsma, 2008). Jongeren op scholen en instellingen waar leerlingen en leraren geen sterke relatie met elkaar hebben, vallen vaker uit. Een gebrek aan effectieve ondersteuningsstructuren hangt ook samen met de kans op uitval. Daarnaast is die kans groter op scholen en instellingen in de grote steden, zeker waar de schoolbevolking uit relatief veel jongeren van verschillende etnische achtergronden bestaat. Als een jongere op een school of instelling met veel voortijdig schoolverlaters zit, is de kans op uitval bovendien extra groot. Kortom: ook hier geldt dat hoe meer risicofactoren een rol spelen, hoe groter de kans op voortijdige uitval is (tabel 14.1b).

Tabel 14.1b
Schoolgebonden factoren bij voortijdig schoolverlaten

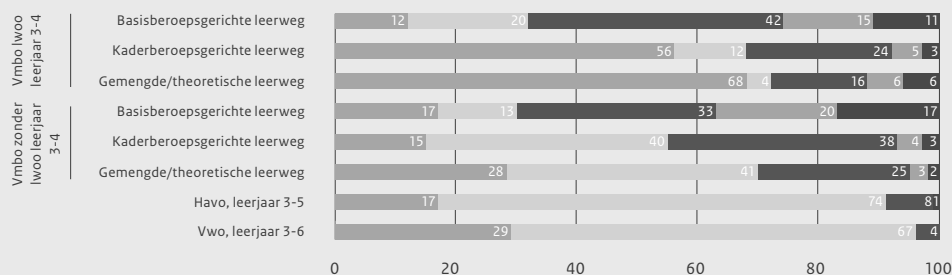
- gebrekkige relatie leerling-leraren
- geen effectieve ondersteuningsstructuur
- onveilig schoolklimaat
- geen hogere onderwijssoorten in de school
- veel voortijdig schoolverlaters
- gelegen in de grote steden
- schoolbevolking met relatief veel jongeren van verschillende etnische achtergronden

Bron: Herweijer, 2008; Traag en Van der Velden, 2009; Holter en Bruinsma, 2009; Junger-Tas, 2002; ROA, 2009; Oberon, 2008; Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, 2008

14.2 Verschillen tussen scholen

Verschillen tussen percentages voortijdig schoolverlaters

Percentages lopen sterk uiteen Tussen scholen en opleidingen bestaan grote verschillen in percentages voortijdig schoolverlaters: sommige kennen nauwelijks voortijdige uitval, bij andere is de kans voor leerlingen om ongediplomeerd uit te vallen groter dan de kans om met een diploma op zak te vertrekken. Figuur 14.2a laat voor de schoolsoorten en leerwegen in het voortgezet onderwijs zien welke verschillen in percentages voortijdig schoolverlaters voorkomen (opleidingen met minder dan twaalf leerlingen zijn niet meegenomen). In totaal heeft 38 procent van de schoolsoorten in het voortgezet onderwijs geen voortijdig schoolverlaters. Opvallend zijn de grote verschillen tussen schoolsoorten en leerwegen, maar vooral ook tussen scholen en opleidingen binnen eenzelfde schoolsoort of leerweg.

Figuur 14.2a

Voortijdig schoolverlaters in 2007/2008 naar schoolsoort en leerweg (in percentages, n=3.864)

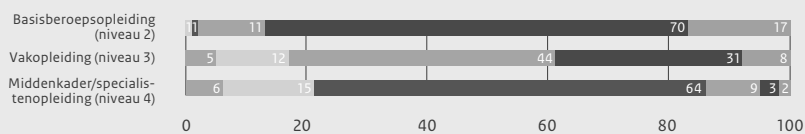
- 0 procent
- 0-3 procent
- 3-7 procent
- 7-10 procent
- 10-20 procent

Bron: Inspectie van het Onderwijs, 2010 (gegevens onderwijsnummer 2008)

Verband met opleidingsniveau Hoe hoger het opleidingsniveau, hoe lager het percentage voortijdige uitval. De basisberoepsgerichte leerweg heeft de hoogste percentages uitval, zowel in situaties met leerwegondersteunend onderwijs (lwoo) als zonder lwoo. Op het havo en vwo zijn relatief weinig voortijdig schoolverlaters.

Aanzienlijke spreiding Een tweede opvallende bevinding is de grote spreiding tussen scholen. Er zijn scholen waar een leerweg of schoolsoort geen voortijdig schoolverlaters kent en er zijn ook scholen waar 10 tot 20 procent van de leerlingen uitvalt. Deze spreiding komt bij alle schoolsoorten en leerwegen voor. De voortijdige uitval is het hoogst in het derde en vierde leerjaar van het vmbo.

Grote verschillen in mbo Ook in het mbo verschillen instellingen sterk. Op een ruime meerderheid van de instellingen is 10 tot 20 procent van de deelnemers op niveau 2 voortijdig schoolverlater, maar er zijn ook instellingen waar praktisch geen voortijdig schoolverlaten voorkomt. Op niveau 3 en 4 is op sommige instellingen geen uitval, terwijl op andere instellingen meer dan 20 procent uitvalt (figuur 14.2b; opleidingen met minder dan twaalf deelnemers zijn niet meegenomen in de analyses).

Figuur 14.2b

Voortijdig schoolverlaters in 2007/2008 voor de combinatie niveau en leerweg per mbo-instelling, naar niveau (in percentages, N=456)

0 procent
0-3 procent
3-7 procent
7-10 procent
10-20 procent
20-50 procent

Bron: Inspectie van het Onderwijs, 2010 (gegevens onderwijsnummer 2008)

Voortijdig schoolverlaten als stabiel schoolkenmerk

Ieder jaar weer schoolverlaters In het mbo is het percentage voortijdig schoolverlaters een relatief stabiel kenmerk van een instelling. De samenhang tussen het percentage voortijdig schoolverlaters in 2006/2007 en 2007/2008 is zeer sterk. Dit betekent dat instellingen die het ene jaar veel voortijdig schoolverlaters hebben, die in een volgend jaar ook hebben. In het voortgezet onderwijs hangen de percentages voortijdig schoolverlaters van verschillende schooljaren minder sterk samen dan in het mbo.

Over de hele linie uitval Binnen scholen hangen uitvalpercentages ook samen. Als een school voor voortgezet onderwijs in een leerweg veel uitval heeft, is er in een andere leerweg vaak ook meer uitval dan gemiddeld. Als een mbo-instelling op één niveau relatief veel uitvalt kent, is de uitval op andere niveaus meestal ook hoog.

School- en leerlingverschillen

De rol van de school Scholen met veel voortijdig schoolverlaters hebben vaak ook een leerlingbevolking die sowieso meer kans heeft om uit te vallen, bijvoorbeeld vanwege persoonlijke problemen. Het is dan ook van belang om schoolfactoren te onderscheiden van leerlingfactoren. Schoolverschillen zijn vooral relevant als ze ook blijven bestaan na correctie voor leerling- en opleidingskenmerken (Herweijer, 2008; Blaauw, 2010).

Kans op individuele uitval Het percentage voortijdig schoolverlaters verschilt niet alleen tussen scholen, maar hangt ook samen met de kans van een individuele jongere om voortijdig schoolverlater te worden (Blaauw, 2010). Voor een leerling op een school voor voortgezet onderwijs met zeer hoge uitval is de kans voortijdig uit te vallen maar liefst dertig maal hoger dan de kans voor dezelfde leerling op een school zonder uitval. De kans dat jongeren uitvallen is dus grotendeels afhankelijk van de school of opleiding.

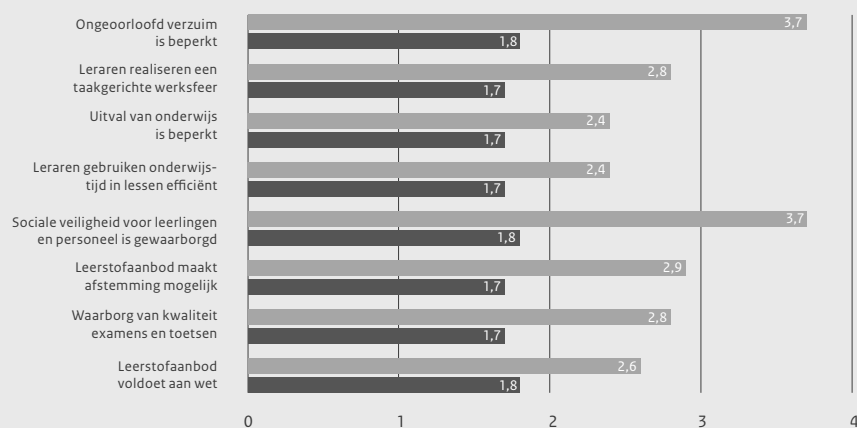
14.3 Oorzaken van verschillen tussen scholen

Algemene kenmerken Scholen met veel voortijdige schoolverlaters liggen vaker in een grote stad, hebben vaker een gemengde leerlingbevolking en verzorgen vaker opleidingen in de lagere schoolsoorten (Herweijer, 2008; OCW, 2009). Daarbij gaat het steeds om algemene kenmerken van scholen en opleidingen. De inspectie ging daarom op basis van toezichtgegevens na welke indicatoren van de kwaliteit van het onderwijs samenhangen met voortijdig schoolverlaten. Hiervoor zijn in het voortgezet onderwijs gegevens uit een representatieve steekproef van scholen gebruikt.

Scholen voor voortgezet onderwijs

Kwaliteit van scholen Leerlingen op scholen voor voortgezet onderwijs die een onvoldoende scoren op indicatoren van de inspectie, lopen meer kans om voortijdig schoolverlater te worden dan leerlingen op andere scholen. Figuur 14.3a toont de relatie tussen het percentage voortijdig schoolverlaters op een school en de oordelen op indicatoren van de inspectie. Scholen die aan kwaliteitskenmerken voldoen, hebben steeds lagere percentages voortijdig schoolverlaters dan scholen die daar niet aan voldoen. Soms zijn de verschillen aanzienlijk: dan hebben scholen die een onvoldoende scoren op een indicator anderhalf tot twee keer zoveel voortijdig schoolverlaters als scholen met een voldoende beoordeling.

Verzuim en lesuitval In het voortgezet onderwijs hangen drie typen schoolgebonden factoren samen met de kans dat leerlingen uitvallen. Ten eerste zijn dit indicatoren over verzuim, uitval en de tijdsbesteding in lessen. Scholen die hier tekortschieten, hebben hogere percentages voortijdig schoolverlaters. Dit komt overeen met onderzoek naar motieven van voortijdig schoolverlaters: zij zeggen vaak dat een periode van ongeoorloofd verzuim aan hun vertrek voorafging, waar de school meestal niets aan deed (Oberon, 2009).

Figuur 14.3a

Voortijdig schoolverlaters bij onvoldoende versus voldoende beoordeling op kwaliteitsindicatoren voortgezet onderwijs, beoordeeld in 2008/2009 (in percentages, n=181)

■ Onvoldoende
■ Voldoende

Bron: Inspectie van het Onderwijs, 2010

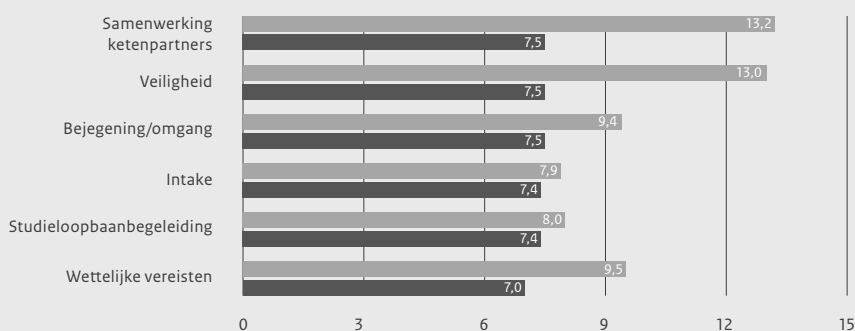
Sociale veiligheid Een tweede groep van schoolgebonden factoren heeft te maken met factoren die samenhangen met de leerling als individu, namelijk sociale veiligheid en afstemming van de leerstof op individuele onderwijsbehoeften. Het gaat hier om indicatoren die maatwerk en de band tussen leraar en leerling aangeven. Scholen die dit goed op orde hebben, kennen minder uitval.

Algemene kwaliteit Een laatste groep schoolgebonden factoren heeft te maken met algemene kwaliteitsprincipes van scholen, zoals de borging van de kwaliteit van examens en toetsen en de kwaliteit van het leerstofaanbod vanuit het perspectief van wettelijke vereisten. Scholen die als voldoende worden beoordeeld, hebben minder voortijdig schoolverlaters dan scholen die niet aan deze indicatoren voldoen.

Opleidingen in het mbo

Risicovolle opleidingen Ook voor opleidingen in het mbo onderzocht de inspectie de relatie tussen beoordelingen op kwaliteitsindicatoren en het percentage voortijdig schoolverlaters. Hiervoor zijn gegevens gebruikt van mbo-opleidingen waar in 2008/2009 een inspectieonderzoek plaatsvond, ofwel de meer risicovolle opleidingen (een representatieve steekproef is in het mbo niet beschikbaar). Figuur 14.3b laat zien op welke indicatoren een verschil bestaat tussen opleidingen met veel en weinig voortijdig schoolverlaters.

Veiligheid en begeleiding Opleidingen waar de inspectie de samenwerking tussen ketenpartners en de sociale veiligheid als onvoldoende beoordeelt, hebben bijna twee keer zoveel voortijdig schoolverlaters als opleidingen die op deze indicatoren voldoende zijn beoordeeld. Ook kennen opleidingen waar de bejegening van en de omgang met jongeren onvoldoende is meer voortijdig schoolverlaters. Daarnaast zijn een goede intake en begeleiding van de studieloopbaan van belang bij het voorkomen van voortijdig schoolverlaten.

Figuur 14.3b

Voortijdig schoolverlaters bij onvoldoende versus voldoende op kwaliteitsindicatoren mbo, beoordeeld in 2008/2009 (in percentages, n=700)

■ Onvoldoende
■ Voldoende

Bron: Inspectie van het Onderwijs, 2010

Wettelijke vereisten Net als in het voortgezet onderwijs maakt het uit of opleidingen aan wettelijke vereisten voldoen. Het gaat hier om een breed scala aan wettelijke vereisten (vereisten inzake toegankelijkheid, inrichting van het onderwijs, taken, rechtsbescherming, examens, meldingen bij afwezigheid en uitschrijving, en personeel).

Op basis van de beschikbare gegevens is niet na te gaan of verzuim, lesuitval en inefficiënt gebruik van onderwijstijd in het mbo ook samenhangen met percentages voortijdig schoolverlaters.

Samenhang met schorsing en verwijdering

Cumulatie van problemen op schoolniveau Als problemen op leerlingniveau cumuleren en resulteren in voortijdige uitval, is dat misschien op schoolniveau ook het geval. Daarom is in het voortgezet onderwijs gekeken naar de samenhang tussen het percentage voortijdig schoolverlaters, het aantal incidenten en de aantallen schorsingen en verwijderingen (Rip, 2009). De regelmaat van incidenten hangt niet samen met voortijdig schoolverlaten. Een relatie tussen voortijdig schoolverlaten en schorsingen en verwijderingen is er daarentegen wel: scholen die veel leerlingen schorsen en verwijderen, hebben ook een bovengemiddeld percentage voortijdig schoolverlaters.

14.4 Effectieve interventies

Algemene kenmerken Er komt steeds meer zicht op algemene en specifieke kenmerken van interventies die het percentage voortijdig schoolverlaters terug kunnen dringen (Holter en Bruinsma, 2009). Algemene kenmerken van effectieve interventies zijn:

- ze hebben een preventief karakter. Het voorkomen van voortijdig schoolverlaten is veel effectiever dan voortijdig schoolverlaters terug proberen te krijgen naar het onderwijs;
- ze richten zich op cognitieve vaardigheden én gedrag, omdat prestaties en gedragsproblemen sterk samenhangen;
- ze zijn gericht op één of meer omgevingsaspecten, bijvoorbeeld het gezin of de ouders. Dat is vooral belangrijk voor effecten op de langere termijn.

Specifieke kenmerken Specifieke vormen van effectieve interventies zijn:

- programma's die de schoolorganisatie en het klassenmanagement veranderen;
- cognitieve gedragstherapie gericht op het aanleren van zelfcontrole en sociale competenties bij jongeren;
- (goed gestructureerde) mentorinterventies;
- interventies waarbij positieve beloningen worden uitgedeeld.

14.5 Nabeschouwing

Onderzoek nodig Voortijdig schoolverlaten moet een punt van aandacht blijven, want er zijn nog altijd veel voortijdig schoolverlaters. Zij hebben beduidend minder toekomstperspectieven dan jongeren met een startkwalificatie. Positief is dat het aantal voortijdig schoolverlaters de afgelopen jaren sterk daalde. Verder onderzoek naar deze daling is echter nodig, omdat er niet alleen grote verschillen zijn tussen scholen, maar ook tussen gemeenten en regio's. Meer inzicht in de succesfactoren bij sterke dalingen kan voor minder succesvolle scholen, gemeenten en regio's belangrijk zijn. Ook moet duidelijker worden in hoeverre de daling van het aantal

voortijdig schoolverlaters gestimuleerd of juist belemmerd wordt door demografische ontwikkelingen, veranderingen in de leerlingbevolking en de recente stijging van het aantal leerlingen in het voortgezet speciaal onderwijs.

Plaats in het toezicht De inspectie zal de komende jaren de gegevens over voortijdig schoolverlaten in het voortgezet onderwijs en het mbo scherp in de gaten houden en betrekken bij de jaarlijkse risicoanalyses. Dat leidt mogelijk tot nader onderzoek op scholen en opleidingen die een hoog percentage voortijdig schoolverlaters hebben.

Literatuur

- Blaauw, J. (2010). *Voortijdig schoolverlaters: de context bekeken. Een multilevel onderzoek naar de invloed van individuele-, school en buurtkenmerken op de individuele kans om schoolverlater te worden*. In opdracht van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Nijmegen: Radboud University; Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.
- Herweijer, L. (2008). *Gestruikeld voor de start. De school verlaten zonder startkwalificatie*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Holter, N., & Bruinsma, W. (2009). *Wat werkt bij het voorkomen van voortijdig schoolverlaten?* Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.
- Junger-Tas, J. (2002). *Preventie van antisociaal gedrag in het onderwijs*. Den Haag: Ministerie van Justitie.
- Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (2008). *De VSV atlas. Voortijdig schoolverlaten op de kaart. Totaaloverzicht in Nederland, schooljaar 2005-2006 en 2006-2007*. 1ste editie. Den Haag: OCW.
- Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (2009). *De VSV atlas. Voortijdig schoolverlaten op de kaart. Totaaloverzicht Nederland, schooljaar 2007-2008*. 2de editie. Den Haag: OCW.
- Ministerie van het Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (2010). *Nieuwe voortijdig schoolverlaters. Convenantjaar 2008-2009. Voorlopige cijfers. Bijlage VSV-brief 2010*. Den Haag: OCW.
- Oberon (2008). *De belevingswereld van voortijdig schoolverlaters. Een onderzoeksrapportage*. Opdrachtgever: Ministerie van OCW. Utrecht: Oberon.
- Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt (2009). *Zonder diploma. Aanleiding, kansen en toekomstintenties*. Maastricht: ROA.
- Rip, M. (2009). *Antisociaal gedrag op middelbare scholen. Onderzoek naar voorspellers ten behoeve van een risicomodel sociale opbrengsten*. Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Traag, T., & Velden, R.K.W. van der (2008). *Early School-Leaving in the Netherlands: The Role of Student-, Family- and School Factors for Early School-Leaving in Lower Secondary Education*. Maastricht: Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt.
- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2009). *Vertrouwen in de school. Over de uitval van 'overbelaste' jongeren*. Amsterdam: Amsterdam University Press.